

KŐSZEGHY PÉTER

A Nádasdy-Mausoleum

(Fatum Pannoniae)

A *Nádasdy-Mausoleum*¹ Nádasdy III. Ferenc országbíró költségén, 1664-ben, Nürnbergben jelent meg. 59 (a címlapot is beszámítva 60) egész oldalas, vegyes technikával készült (rézmetszet és rézkarc) képet tartalmaz a hun és magyar vezérekről és a magyar királyokról, különböző előképek alapján.

A metszeteket az ábrázolt személyről szóló latin előgiumok, majd ezek aránylag hű (ám esetenként igen modoros) német fordítása követi. A kötettel legtöbbet foglalkozó, kiváló művészettörténész, Rózsa György szerint a megírás kezdete a Nagyvárad elvesztésére vonatkozó (Szent László méltatásánál található) adat alapján 1660-ra,² vagy, teszem én hozzá, 1660 utánra tehető. 1662-ben Nádasdy a nürnbergi Sigmund von Birkent (1626–1681) bízta meg a németre fordítással, ekkorra a latin változat már a nürnbergi kiadónál volt. A német kézirat elkészülésének idejét Birken levelezéséből, G. Etényi Nóra kutatásainak köszönhetően tudjuk: 1663 vége vagy 1664 eleje lehetett. 1664. május közepe táján már voltak nyomtatott példányok.³

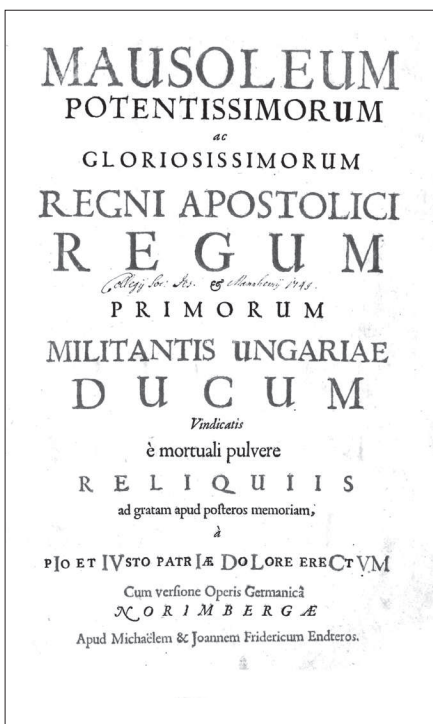
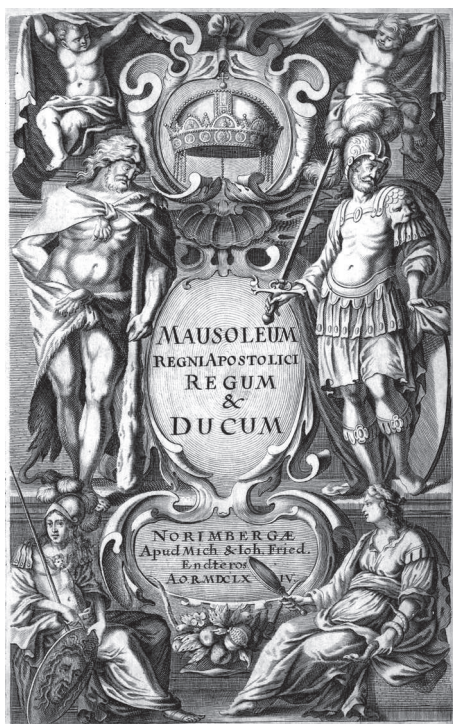
A *Mausoleum* címlapmetszetén az 1664-es évszám olvasható. Ezzel szemben a latin nyelvű címlapon és az előszó végén 1663-at adnak ki a kronosztichonok. Pedig az előszavakat, a dolog természetéből következően, szinte mindig utólag írják. Ez az ellentmondás arra vall, hogy a kiadás nem pontosan az eredeti tervek szerint történt; valószínűleg a németre fordítás miatt tolódott későbbre a megjelenetés.

* A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet főmunkatársa. A dolgozat az OTKA 108829-es számú projektjének támogatásával készült.

1 Hasonmás kiadása: *Nádasdy Mausoleum*, közléteszi KŐSZEGHY Péter, kísérő tanulmány Rózsa György, Bp., 1991 (Bibliotheca Hungarica Antiqua, 24).

2 „[...] egyszerre »árulásról«, valamint »friss sebről« olvashatunk, ami csak úgy érthető, ha a város 1660. augusztus 28-án történt kapitulációjára vonatkoztatjuk [...]” Rózsa György, *A Nádasdy-Mausoleum és Nikolaus Avancini*, Itk, 74(1970), 471.

3 G. ETÉNYI Nóra, *A nürnbergi nyilvánosság és a Nádasdy Mausoleum = Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*, szerk. FODOR Pál, PÁLFFY Géza, TÓTH István György, Bp., 2002, 129.

A címlap metszetén: Nürnberg, MDCLXIV = 1664;
 az előlapon: I+I+V+I+D+L+C+VM = MDCLXI = 1663

Az 1663-ra várt kiadás mellett nemcsak a két 1663-as kronosztichon szól, de az is, hogy az előszó és az Ad Lectorem teljes egészében latin, s utalás sincs bennük a német fordításra, nyilván az 1663-ra tervezett, latin nyelvű kiadványba készültek. A német szöveg egyértelműen másodlagos voltára vall az is, hogy a címlap szintén latin nyelvű, noha már 1664-ben készült, amikorra eldől, hogy a kiadvány kétnyelvű lesz.

Miért Nürnbergben, az Endter fivéreknek adotta ki a *Mausoleumot* Nádasdy? Tudjuk, volt saját nyomdája is, s ha azt nem találta egy ilyen díszalbum kiadására elég színvonalasnak, a számára Nürnbergnél jóval könnyebben elérhető Bécsben éppenséggel akadt volna magas technikai színvonalú nyomda. S miért volt szükség a koncepcióváltásra, a bilingvis változatra?

A nürnbergi kiadatással – mint ezt már mások is hangsúlyozták – a cél a sokkal nagyobb léptékű nyilvánosság elérése, a nemzetközileg hatékony propaganda lehetett. Mindenekelőtt erre szolgált a németre fordítás; magyarországi használatra kevésbé lett volna értelme: az a magyar nemes/értelmiségi, aki tudott németül, nagy valószínűséggel tudott latinul is. Fordítva nem feltétlenül.

Ugyanakkor másról is szó van. Kifejezetten magyar sajátosságnak tartható – a kelet-európai népek közül a lengyeleknél, a cseheknél vagy a horvátoknál

pl. *nem így volt* –, hogy a nemzet történelmi tudatát rögzítő és meghatározó művek – még a 17. században is! – *nem anyanyelven, hanem latinul íródtak*. Igaz, Csernátoni Miklós bencés apát a *Mausoleum* magyarra fordítását is elkezdte, vélhetőleg Nádasdy megbízásából.

A *Mausoleumban*, igaza van Rózsa Györgynek, a kép és a szöveg egyenértékű. A három utolsó Habsburg uralkodó és a címlap kivételével az összes többi metszetet eredetileg Ferenczffy Lőrinc királyi kamarás és könyvnyomtató rendelte meg, Elias Berger (Bergerus Pannonius, Perger, Bergher, Bergler, Bergerus a Grinperg, 1562–1645) történeti művének illusztrációjaként. Rózsa György bizonyítása szerint e metszetek 1619 és 1632 között készültek.⁴ A *Mausoleum* tehát újrafelhasználja a néhány évtizeddel korábbi és alapvetően más célú – a Habsburg-dinasztiát, Bécs politikáját legitimáló⁵ – kiadványba tervezett képeket. Berger műve, melynek kiadását *Historia Hungariae/Ungarica* címmel Ferenczffy Lőrinc tervezte, kéziratban maradt (de *nem vezett el*, mint azt a szakirodalom többször vélte), részei megtalálhatók az ELTE Egyetemi Könyvtárban, valamint Bécsben az Österreichisches Nationalbibliothekban és az Albertinában. Érdeemes lenne (ezt tudtommal soha senki nem tette meg) Berger szövegét összevetni a *Mausoleum* képeivel: vajon ez a képsorozat-legendárium hogyan illeszthető Berger koncepciójába? Hiszen szöveg és illusztrációja között nyilván kellett lenni összefüggésnek.

Tekintsük most az utolsó három metszetet. Ezek metszőjét Rózsa György még nem ismerte, s amennyire tudom, a művészettörténeti szakirodalom még ma sem ismeri. Ám G. Etényi Nóra írásából kiderül, hogy Joachim von Sandrart⁶ lehetett ezek készítője. Mint Etényi írja, Sigmund von Birken elküldte Georg Neumarknak a *Mausoleumot*. Neumark, megköszönve a küldeményt, Weimarból írt levelében dicséri Sandrart metszeteit, és Birken közbenjárását kéri, hogy *Pálmafa* című munkáját Sandrart illusztrálja.⁷

Sandrart – amennyire nem művészettörténészként meg tudom ítélni –, legalábbis II. Ferdinánd esetében, előkép alapján dolgozott, s ez nem más, mint a flamand barokk festő és metsző, fiatalabb Pieter de Jode (Pieter de Jode II., 1604–1674) 1640 körül készült képe.

4 „A bécsi Albertina Grafikai Gyűjteményben a még nem teljesen befejezett rézdúcok próbalevonataival egy kolligátum-kötetben találkozunk, amelynek címlapja 1632-es dátumával terminus ante quem-et szolgáltat a dúcok elkészültéhez. Mivel az 1664-es kiadás az 1654-ben meghalt IV. Ferdinánddal, a korábbi anyag pedig II. Mátyással végződik, valószínű, hogy a dúcok Mátyás halála, 1619. március 20. után, már II. Ferdinánd uralkodása idején keletkeztek, de ő, mint élő uralkodó, már nem szerepelt.” RÓZSA, i. m., 467.

5 Vö. Kees TESZELSZKY, *Elias Berger Historia Ungarica című művének keletkezése és háttere (1603/4–1645) = Clio inter arma. Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról*, szerk. TÓTH Gergely, Bp., 2014 (Magyar történelmi emlékek. Értekezések).

6 Joachim von Sandrart (Frankfurt am Main, 1606. május 12.–Nürnberg, 1688. október 14.) német festő és rézmetsző.

7 G. ETÉNYI, i. m., 129. A szerző közlésében nem jelzi a *Mausoleum* metszeteiről szóló szövegközlésének eme felfedezés értékű vonatkozását.

Pieter de Jode II. és Joachim von Sandrart metszete II. Ferdinándról

Kevésbé látványos a hasonlóság, de szinte bizonyos, hogy III. Ferdinánd arcának megrajzolásához is Jode metszete volt az előkép:⁸

Pieter de Jode II. és Joachim von Sandrart metszete III. Ferdinándról

*

Ideológiájában a *Mausoleum Révay Péter De monarchia et sacra corona Regni Hungariae centuriae septem...*⁹ című, a bécsi udvarnak megfelelni akaró, ám alapvetően protestáns országtörténetével tart rokonságot, azzal a művel, amelyet címjegyzete szerint „Quas emendatas et auctas publicabat Comes Franciscus de Nadasd [...] Francofurti [...] 1659.” (Kiemelés tőlem, K. P.) A Habsburgokat ugyan dicsőítő, de törökpolitikájuk ellen (is) íródott, immár felekezetifüggetlen

8 Valószínű, de egyelőre nem tudom bizonyítani, hogy Sandrart többi metszetének is Pieter de Jode metszete az előképe.

9 Vö. Tóth Gergely, *Lutheránus országtörténet újsztoikus keretben. Révay Péter Monarchiája = Clio inter arma...*, i. m., 117–146.

országlegendának, a *Mausoleum*nak legfőbb célja, a „rendi nemzet”-nek¹⁰ mint a magyar szuverenitásnak a dicsőítése, végső soron – Révay nyomán – a nemzeti identitástudat megfogalmazása volt.

A koncepciónak megvoltak a humanista előzményei.

Oláh Miklós középkori és humanista hagyományt folytatva, Kézai, Thuróczy János, Werbőczy, Bonfini nyomán akart és tudott orszáгимázst teremteni. E vonulat élén két műve áll: a *Hungaria* és az *Athila*,¹¹ amelyet Zsámboki János adott ki először Antonio Bonfini *Rerum Hungaricarum decades* című nagy történeti munkájának 1568. évi bázeli kiadásához fűzve. Mint humanista, Oláh kivívta Rotterdami Erasmus elismerését, s munkáit már a 16. században több nyelvre lefordították.¹² I. Ferdinánd egyik kegyence volt, Zsámboki pedig a Habsburgok (I. Ferdinánd, II. Miksa és II. Rudolf) tanácsosa, udvari orvosa és történetírója. Esetükben szó nem lehet bármiféle Habsburg-ellenességről. De fő műveikben ők is a magyar identitástudatot ápolják, a dicső (nyilván: kreált) magyar múltat népszerűsítik.

Ezt teszi Leonhardus Uncius¹³ (1550 előtt–1584 után), erdélyi szász humanista is hexameterben írt magyar történelmében (a kezdetektől Hunyadi Mátyás király haláláig; *Poematum libri septem de rebus Ungaricis Leonhardo Uncio Transylvano auctore*, Cracoviae 1579), amely azonban elsősorban Báthory dicsőítését szolgálja. És ezt teszi még számos történetíró, akiket itt nincs terünk felsorolni. *A reprezentáció minőségében és jellegében azonban egyik sem hasonlít a Mausoleumhoz.*

Kép és szöveg egy folyamat része, a dicsőségvágyat kielégítő nemzetterápiáé. Ebből az egy szempontból – minden különbözősége ellenére – ugyanazt a funkciót tölti be, mint Tinódi históriás énekei. Ám a terapeuta által kínált gyógyszernek, mint a gyógyszereknek általában, megvolt a maga mellékhatása. Adott esetben a máig élő hamis nemzeti tudat.

A közvetlen előzmények közül kiemelkedően fontos az osztrák, birodalmi és magyar előkelőket ábrázoló Elias Wideman metszeteit tartalmazó, háromkötetes kiadvány kötetenként 100–100 portréval. Míg az 1646-ban és 1649-ben megjelent I–II. kötetben mindössze 19 magyar arcképe van, az 1652-ben, Bécs-

10 Pontosan abban az értelemben használok a fogalmat, mint könyvében Kees TESZELSZKY, vö. *Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás*, Pannonhalma, 2009 (*Historia pro futuro*).

11 Az Attila–Mátyás-párhuzamra lásd G. LÁBOS Olga, *A humanista és barokk népkarakterológia Attila–Mátyás-vonatkozásaihoz*, *Studia Litteraria*, 22 (1985), 55–60, különösen 58–59; MIKÓ Árpád, *Divinus Hercules és Attila secundus. Mátyás király műpártolásának humanista aspektusai*, *Ars Hungarica*, 19(1991), 2. sz., 145–156; ÁCS Pál, *Attila-kultusz a Báthory-korban = Neolatin irodalom Európában és Magyarországon*, Pécs, 1996, 113–119; SZÖRÉNYI LÁSZLÓ, *Zrínyi és Attila = Uő, Hunok és jezsuiták*, Bp., 1993, 11–14; vö. Uő, *Attila, a jámbor honfoglaló és Meghalt Mátyás, oda az Isten kardja = Uo.*, 94–106, ill. 110–118. Vö. még: VÁSÁRY István, *Őstörténet és nemzeti tudat a reformkorban*, ItK, 84(1980), 18.

12 Pl. Maciej Strykowski krónikájában is megtalálhatók egyes részei (1582).

13 BITSKEY István, *História és politika. Leonhardus Uncius versesköte a magyar történelemről = Uő, Mars és Pallas között*, Debrecen, 2006, 87–106 (Csokonai Universitas Könyvtár, 37).

ben megjelent, többnyire *Icones illustrium heroum Hungariae* címmel emlegetett III. kötet portréi a Magyar Korona alá tartozó részek előkelőit ábrázolják. A kiadványsorozat mecénása gróf Johann Christoph Puchheim tábornagy volt, az Udvari Haditanács alelnöke és több mint egy évtizedig Komárom várának főkapitánya. Az első két kötet vélhetőleg az ő elképzeléseit tükrözte, a harmadik már kevésbé. Buzási Enikő szerint

Puchheim háttérbe kerülésére utal, hogy míg családi címere az első két kötetben a címlap és az ajánlás között megrendelőként minden esetben egy teljes oldalt kapott, addig a harmadikban már csak a címlap bal sarkában szorított neki helyet a kompozíció inventora, Karel Škréta,¹⁴

a Puchheim-címer helyére pedig a magyar korona rézmetszetű képe került. Azt is Buzási Enikő állapította meg, hogy a Wideman-kötetben nem pontos másolata jelent meg az 1613-ban Révay Péter *Szent Koronáról* írt könyvéhez készült Kilian-rézmetszetnek, hanem az eredeti dúcról nyomva, újból maga a Kilian-metszet. Ugyancsak Buzási bizonyítja be meggyőzően, hogy a magyar korona metszete Nádasdy Ferenc révén került a kötetbe. Ebből és egyéb adatokból is következik, hogy Nádasdyt tarthatjuk magyar témájú kötet egyik szellemi irányítójának, aki ebben a munkában is a Révay Péter által megfogalmazott koncepciót képviselte.

A másik, ugyancsak közvetlen előzmény a Habsburgok ősgalériájaként is felfogható, a jezsuita Nicolaus Avancini által írt és összeállított *Imperium Romano-Germanicum...* (Bécs, 1658), amely az ötven német-római császár mellképét és a vonatkozó elógiumokat tartalmazza Nagy Károlytól I. Lipótig.

A szöveg szerzője azonos: Rózsa György bizonyította be, vagy legalábbis erősen valószínűsítette, hogy a *Mausoleum* elógiumainak szerzője szintén Avancini. A szöveg korábbi formálódásához Lanczmar (Lanzmayr, Lanzmar) Ferencnek (1623–1658), majd Caspar Jongelinus ciszterci apátnak is köze lehetett.¹⁵

14 BUZÁSI ENIKŐ, *A portrészorozatok szerepe a 17. századi magyar arisztokrátiák politikai reprezentációjában*, Századok, 144(2010), 849–852.

15 RÓZSA, i. m., 471: „Nádasdy intenciói szerint Lanczmar gyűjthette össze a könyv nyersanyagát, azaz kiválogathatta a forrásokból az adatokat és kijelölhette az aktuális vonatkozásokat a szövegezés számára. A halál azonban megakadályozta a befejezésben.” Uo., 472: „Nádasdy [...] a jó latinista hírében álló Jongelinust is be akarta vonni a *Mausoleum* előkészítésébe, talán rá akarta bízni a Lanczmar-féle adatok alapján a latin szöveg végleges megfogalmazását. Emellett a Révay-kiadásban megjelent nádor- és országbíró-jegyzékkel kapcsolatban Jongelinus felszólítja olvasóit, hogy az esetleg birtokukban levő ismeretlen dokumentumokat juttassák el hozzá, mivel erről a témáról is nagyobb kötetet készít elő. Az apát azonban nem tudta ígéreteit beváltani, mert a rendelkezésünkre álló adatok szerint 1660-ban visszatért hazájába, ahol még 1669-ig élt. A *Mausoleum* szövege nem származhat tőle, mivel a már említett, Nagyvárad átadására vonatkozó adat alapján a szövegnek 1660 augusztusa után kellett íródnia.” Uo., 473: „Az újlatin irodalom egyik fontos alakja, a jezsuita Nikolaus

Nicolaus Avancini S. J., *Imperium Romano-Germanicum...*,
Gerard Bouttats gyengén sikerült rézkarcai

Jellemző az Avancini két munkája közötti különbség: az *Imperium...* föltünteteti szerzőjét, míg a *Mausoleum*nál ez rejtve marad. Mint ahogy a német fordító is. Egyértelmű, hogy a *Mausoleum* minden Habsburg-dicsérere ellenére: tiltott gyümölcs. Vagy legalábbis: nem feltétlenül kívánatos. Ez lehet a *nem* Bécsben nyomtatás legfőbb oka.

Érdekes a kötet végén lévő REGUM HUNGARIAE – INTROITUS ET EXITUS, azaz a magyar királyok nevét, koronázásuk és halálozásuk idejét közlő lista. Semmiképpen sem azonos egy tartalomjegyzékkel, a számtalan magyar herceg, kapitány, még Attila is, aki a szöveg szerint „König der Hungarn” *kimrad*. Miért? Csak mert a mesés történelmi alakokhoz nem tudtak volna pontos

Avancini (1611–1686) összegyűjtött drámáinak első kötetét 1655-ben Nádasdy Ferencnek ajánlotta, tehát már ebben az időben szoros kapcsolatban kellett állniok egymással.” Uo.: „1658-ban a bécsi egyetem egy folio formátumú, »lapidáris stílusban« írott, latin elogiumokat és ódákat tartalmazó kötetet ajánlott a jubiláns I. Lipótnak császárrá választása alkalmából, amely az ötven német-római császár képmását tartalmazza Nagy Károlytól Lipótiig.” Rózsa megállapítja, hogy a *Mausoleum* és az említett mű között szó szerinti azonosságok vannak, lásd Uo., 476: „A párhuzamokat legegyszerűbben úgy magyarázhatjuk meg, ha a két mű szerzőjének azonosságát tételezzük fel. Nádasdy és Avancini szoros kapcsolata, a két mű megjelenésének gyors egymásutánja, s végül a szövegegyezések alapján, további adatok felbukkanásáig, Nikolaus Avanciniben, »a Ferdinándok udvari költőjében« jelölhetjük meg a *Mausoleum* latin szövegének szerzőjét.”

<p>REGUM HUNGARIAE INTROITUS ET EXITUS.</p> <p>S. STEPHANUS REX ET APOSTOLUS UNGARORUM: Coronatus Anno Salutaris 1001, mortuus 1038.</p> <p>P E T R U S REX II UNGARORUM: Coronatus Anno 1038, priuatus coronatus 1041, Coronatus fecundus 1044, mortuus 1047.</p> <p>A B A REX III UNGARORUM: Coronatus Anno 1041, obiit 1044.</p> <p>A N D R E A S REX IV UNGARORUM: Coronatus Anno 1047, obiit 1059.</p> <p>B E L A REX V UNGARORUM: Coronatus Anno 1059, obiit 1069.</p> <p>S A L O M O N REX VI UNGARORUM: Coronatus Anno 1069, priuatus coronatus 1073, obiit 1077.</p> <p>G E Y S A REX VII UNGARORUM: Coronatus Anno 1073, obiit 1076.</p> <p>S. LADISLAUS REX VIII UNGARORUM: Coronatus Anno 1076, obiit 1095.</p> <p>COLO.</p>	<p>COLOMANNUS REX IX UNGARORUM: Coronatus Anno 1096, obiit 1114.</p> <p>STEPHANUS II REX X UNGARORUM: Coronatus Anno 1114, obiit 1125.</p> <p>B E L A II CIRCUS REX XI UNGARORUM: Coronatus Anno 1125, obiit 1141.</p> <p>C E Y S A II REX XII UNGARORUM: Coronatus Anno 1141, obiit 1161.</p> <p>STEPHANUS III REX XIII UNGARORUM: Coronatus Anno 1161, obiit 1179.</p> <p>LADISLAUS II REX XIV UNGARORUM: Coronatus & mortuus Anno 1179.</p> <p>STEPHANUS IV REX XV UNGARORUM: Coronatus Anno 1161, priuatus coronatus 1173, tandem recepit & obiit eodem Anno.</p> <p>B E L A III REX XVI UNGARORUM: Coronatus Anno 1173, obiit 1196.</p> <p>EMERICUS REX XVII UNGARORUM: Coronatus Anno 1196, obiit 1206.</p> <p>LADIS.</p>	<p>LADISLAUS III REX XVIII UNGARORUM: Coronatus Anno 1206, obiit 1206.</p> <p>ANDREAS III REX XIX UNGARORUM: Coronatus Anno 1206, obiit 1237.</p> <p>B E L A I V REX XX UNGARORUM: Coronatus Anno 1237, obiit 1279.</p> <p>STEPHANUS V REX XXI UNGARORUM: Coronatus Anno 1279, obiit 1278.</p> <p>LADISLAUS IV REX XXII UNGARORUM: Coronatus Anno 1278, obiit 1290.</p> <p>ANDREAS IIII REX XXIII UNGARORUM: Coronatus Anno 1290, obiit 1301.</p> <p>VENCESLAUS REX XXIV UNGARORUM: Coronatus Anno 1301, obiit 1307.</p> <p>O T H O REX XXV UNGARORUM: Coronatus Anno 1307, Coronatus priuatus 1308.</p> <p>CAROLUS I REX XXVI UNGARORUM: Coronatus Anno 1310, obiit 1342.</p> <p>LUDO.</p>
--	---	---

REGUM HUNGARIAE – INTROITUS ET EXITUS

(szintén fiktív) évszámot rendelni? Mert – Attila kivételével – csak vezérek (*dux*), kapitányok voltak? Mert pogányok? (Gézát kereszténynek írják.) Több oka is lehet, de az eredmény mindenesetre az, hogy a fiktív elemek – legalábbis ebben a vonatkozásban – kikerülnek a szövegből, *szétválik a mese és a történelem*. A királylista hiteles.

Miközben a *Mausoleum* a Habsburgokat is a magyar panteon részének tekintí, a magyar vezér- és uralkodóábrázolások segítségével egyfajta magyar dicsőségtáblát vázol fel, amely a jelen megnyomorodott országa és országlakója számára ősi és dicső identitást biztosít. Révay Péter *Monarchiájának* kiadatása, a Wideman-féle portrészorozat III. kötetének koncepcióváltása és a *Mausoleum* logikusan épülnek egymásra, ugyanannak a nemzetideológiának a megfogalmazásai, egy kiküzdött, századokon át újrafogalmazott nemzetkép rögzítései. Az olvasó, a „viator”, azaz az utazó/látogató ebben a képzelt mauzóleumban nem marad vezető nélkül, a hagyomány fogja kezét.

*

Ha a szöveg (a latin) 1660 és 1662 között készült, érdemes – a jelen keretek között csak rendkívül vázlatosan – ezt az időszakot közelebbről szemügyre venni. Jegyezzük meg, hogy ez az időtáv csak a véglegesre formálás időszakára vonatkozik, a terv nyilván még korábbi, különben nem lehetett volna szerepe benne a már 1658-ban meghalt Lanczmar Ferencnek.

Szempontunkból már a III. Ferdinánd halálát (1657. április 2.) követő időszak is bizonyosan fontos. Bonyolult állapotok vannak ekkor (is) Magyarországon. A legfőbb méltóságok, mint Wesselényi nádor és Nádasdy Ferenc országbíró, igen rossz viszonyban voltak (főleg 1662-ben), Lippay György érseknek és

Szelepcsényi György kancellárnak is meglehetősen ellentmondásos a viszonya a többi főméltósággal. Bonyolítja mindezt az Erdély-kérdés, II. Rákóczi György politikája, a vallási sérelmek, a magyar lakosságra iszonyú teherként nehezedő német katonaság s az, hogy a bécsi udvar csak egy valamiben következetes: a törökkel való béke mindenáron való fenntartásában. A magyarok a németeket okolják, a németek – mint Montecuccoli (hamis vagy nem hamis) nevezetes röpiratából kiderül – a magyarokat. Sok (rész)igazság él egymás mellett. Birodalmi szempontból a keleti részek sokkal kevésbé fontosak a nyugatiaknál, ám akik itt élnek, érthető módon másképp gondolják; a magyar rendek legfőbb két követelése: távozzon a harácsoló, mindent felélő, úgymond: „német katonaság”, továbbá hogy a török támadásokkal szemben a Habsburgok biztosítsák az ország védelmét. Az, hogy a két követelés egymásnak szögesen mond ellent, kevesen vették észre. Döbbenetesen hasonló ehhez a horvát–magyar viszony; míg Mohácsig a horvátok vállaltan „hungarusok”, a 17. századra már egyértelműen kirajzolódik a különállás, az önálló horvát történelem megrajzolásának igénye, miközben a legfőbb kifogás a magyarság ellen: egyrészt elnyomják a horvátokat, másrészt nem nyújtanak kellő védelmet a török támadásai ellen. *A nemzeti és a birodalmi érdek végzetesen nem esett egybe.*¹⁶

II. Rákóczi György a ma történészének szempontjából kilátástalan és balga vállalkozása, a lengyelországi hadjárat, a kortárs magyar főurak többsége szerint, *egy Nádasdy Ferenc, egy Zrínyi Miklós látta így*, lehetőség volt a török kiűzésére, ezzel a német katonaság eltávolítására, végső soron az országegyesítésre. Miközben felmérték az Erdély esetleges elvesztésével járó veszélyeket is. Ezt a gondolatmenetet a bécsi udvar nem értette, de a maga szempontjából nem is érthette: Bécs azt tudta, hogy sem gazdaságilag, sem katonailag nincs felkészülve a háborúra, azt mindenáron el kell kerülni.

Lipótot 1658. július 18-án megválasztották császárrá. A magyar urakat egyre kevésbé vonták be a döntésekbe, Bécs és a magyar főurak és a rendek között egyre elkeseredettebbé vált a viszony. 1659-ben némi magyar összefogás jelei látszanak az erdélyi kérdésben: Lippay, Wesselényi, Szelepcsényi és Nádasdy mintha valami nézetazonosságra jutna Rákóczi támogatásában. A józan számításokat azonban Rákóczi Erdélybe való betörése keresztülhúzta, Rákóczi ezzel veszítette el végleg az udvar támogatását.

Rákóczi halála (1660) és a Váradot fenyegető török sereg kellett ahhoz, hogy a magyar urak között viszonylagos egyetértés jöjjön létre. Abban teljes egység volt, hogy Váradot meg kell védeni. Souches tábornok azonban olyan parancsot kapott, hogy ne bocsátkozzon hadba a törökkel.

16 Vö. PÁLFFY Géza, *A hosszú 17. század új megvilágításban – a kiegyezések és kompromisszumok évszázada? = Kompromisszumok a közép-európai politikai kultúrában*, szerk. GERŐ András, Bp., 2014, 11–19.

Várad elcsúszását a magyarok nem tudták megbocsátani, Nádasdyék az uralkodóhoz terjedelmes emlékiratot intéztek, amelyben igen rebellis gondolatok is voltak. Az egyik, hogy az udvar politikája azt eredményezheti: *a magyarok kénytelenek lesznek elfogadni a török uralmat* (amit nehéz lett volna másképpen érteni, mint hogy az is jobb, mint a Habsburg-uralom), a másik egy olyan út felvázolása, amely Bécs elképzeléseitől a legtávolabb állt: ki kell űzni a törököt. Ha van aktuálpolitikai mondandója a *Mausoleum*nak, mint már korábban is írtuk, akkor az ez. Magyar részről elrendelik a vármegyék és a hajdúság felkelését, a fejedelemszónya is adna katonaságot, így a német csapatokkal már 25 ezren lennének. Az udvar válasza: meg kell segíteni Váradot, de a német egységek nem bocsátkozhatnak harcra a törökkel.

Nádasdy Ferenc országbíró már 1659-ben így fogalmazott II. Rákóczi György erdélyi fejedelemhez írt levelében:

Mi magyarok, Nagyságos Uram, egy szóval utolsó veszedelemben vagyunk, az kinek oltalmazni kellene, nem gondol velünk, sőt hinnyi, hallanyi sem akarja veszedelmünket, talán inkább örülik. Megfogyatkoztunk magunk is tagjainkban, előttünk járóink élve holtak, érzéketlenek, egynéhányan erőtlenekek vagyunk, az többinek nincs egy akaratja; érezzük a fájdalmat, orvoslást nem találhatunk, mert más nincs, hanem az, mely talán keresztyénységgel ellenkezni láttatnék, ha mindnyájan pogány alá adjuk magunkat...¹⁷

A nemzetpusztulás víziója ez. Zrínyi Miklós egy ismeretlen címzetthez küldött, 1663 májusában írt levelében így töpreng:

Úgy látom, az gonosz Fátum minden jó tanácsokat az inevitabilis necessitással excludál mitőlünk, szegény magyaroktól. Imo venit summa dies et ineluctabile fatum Pannoniae, minden más applicatióink, úgy tetszik, bolondság, contra stimulum calcitrare.¹⁸

Majd, ugyanebben a levélben, alább így ír:

Ne ítéljen azért Kegyelmed felőlem, hogy oly desperatióban vagyok csak, mint az oktan állat, mert úgy gondolom: praestat mori ut leonem, quam vivere sicut asinum. Ha veszni kell hazámnak (kell pedig), azon vagyok, rajtam kezdje el az veszedelmet. [...] Jön a legvégső nap és Magyarország leküzdhetetlen végezte.¹⁹

17 SZILÁGYI Sándor, *II. Rákóczi György fejedelem összeköttetése gr. Nádasdy Ferencsel*, Századok, 8(1874), 472.

18 ZRÍNYI Miklós *Összes művei*, II, *Levelek*, kiad. CSAPODI Csaba, KLANICZAY Tibor, Bp., 1958, Nr. 279.

19 *Uo.*

Ezt Nádasdy, Zrínyi ugyanúgy látta.

1661. január 1-jén Kemény János lett Erdély fejedelme, a Porta ellenére. Kemény szövetségesének akarta Lipótot, aki áprilisig halogatta a döntést, majd Székelyhíd, Szamosújvár, Illye átadásáért cserébe hajlandónak látszott megsegíteni Keményt.

1661 nyarán további német katonaság érkezett, s a Dunántúlon Louis Raduit Souches tábornagy német, Batthyány pedig magyar csapatokkal tört be török elfoglalta területekre. Zrínyi Kanizsa környékén szállt hadba a török ellen, s 1661 tavaszán elkezdte építeni Muraköz határán Új-Zrínyivárat. Nádasdy és Lippay járt közben az udvarnál, ennek köszönhető, hogy Bécsben belenyugdtak az építkezés tényébe.

1661. október 31-én meghalt Köprülü Mohamed. A nagyvezíri tisztségben fia, Ahmed követte, aki újabb igényekkel állt elő. Kemény 1662 elején meghalt. Lipót 1662. június 8-ra összehívta a birodalmi gyűlést, Magyarországon pedig országgyűlést hirdetett. A helyzet igen feszült: Montecuccoli iratai a magyar-ságot, a magyarok Montecuccolit és a németeket tartják minden baj okának.²⁰

Nádasdy ekkor részesült a magas méltóságnak számító titkos tanácsosi ki-nevezésben. Ez egyrészt igen nagy megtiszteltetés volt, másrészt Nádasdy magyarok előtti tekintélyét inkább rombolta. A nádor és az országbíró viszonya ekkor van mélyponton. Az országgyűlésre végül 1662. május 1-jén került sor. Konszenzus helyett azonban csak az ellentétek éleződtek.

Mindent rövidere zárt a Porta Bécs halogató taktikáját megelőző lépése: 1663. március 19-én a szultán elindult Drinápoly felé, és június 8-án bevonult Nándorfehérvárra. A török hadüzenet híre Bécsben megdöbbenést és pánikot keltett. És 1663-ban létrejön az utólag sokféleképpen értelmezhető szövetségle-vél Zrínyi, Nádasdy és Wesselényi között.²¹

A *Mausoleum* befogadásának körülményeit ezek a történések határozták meg. A szelíd tiltakozás (lásd a Szapolyai Jánosról írottakat)²² ebben a kontex-tusban felerősödött, az ún. Wesselényi-féle összeesküvés²³ ideológiai csirájává, előzményévé vált.

Nádasdy azon kevesek egyike volt, akik értették a feloldhatatlan kettőssé-get. Még a nagy csalódás előtt vagyunk. Még nem történt meg a szentgotthárdi csata, még nem kötöttet meg a vasmárvány béke. Habsburg primátus alatt, viszony-lag önálló, Erdéllyel egyesült Magyarországon hitt, s nemcsak ő, hiszen végső soron ez az ún. Wesselényi-féle összeesküvés ellentmondásainak, a mindenféle árulásoknak (nagyon) leegyszerűsített háttere.

20 Vö. Zrínyi Miklós Montecuccolinak írt nevezetes levelével [1662]: ZRÍNYI Miklós *Válogatott levelei*, s. a. r. BENE Sándor, HAUSNER Gábor, Bp., 1997, 192–199.

21 [1663 ősze], *Uo.*, 199–200.

22 Rózsa György hívja fel a figyelmet rá: RÓZSA, *i. m.*, 469.

23 Helyesebben, mint erre már többen felhívták a figyelmet, inkább szervezkedés, s inkább – mint a korabeli iratokban is – „Zrínyi–Frangepán” címkével illetendő.

A valamilyen szinten alávetettségbe, kisebbségbe kerülő nép – mint ezt a zsidók babiloni fogsága kapcsán hangsúlyozni szokták²⁴ – két dolgot tehet: vagy asszimilálódik, vagy egyre erősebben rajzolja meg saját kontúrjait, a többségtől vagy az erősebb idegen hatalomtól való különbözőségét. Nádasdy, legalábbis a *Mausoleum* koncepciójában, harmadik utat sugall, mint utána még oly sokan a magyar történelemben. *Egyrészt* asszimilálódni, *másrészt* megőrizni, sőt erősíteni az identitást. Ez a vágyott fából vaskarika sikertelen volt. Sikertelen, mint utána még oly sokaknak, akik a magyar történelemben (egészen napjainkig) hasonló utat választottak, bár egy részleges kivételt ismerünk: Esterházy Pált.²⁵ A félresikerült szervezkedést (az ún. „Wesselényi-féle összeesküvést”), ugyan csak az *egyrészt* asszimilálódni, *másrészt* megőrizni, sőt erősíteni az identitást vágya jellemezte, eme ambivalencia lehet az egyetlen magyarázat a résztvevők ún. árulásaira, a Zrínyi–Frangepán–Nádasdy-szövetség gyengeségére.

Az identitás pszichológiai értelemben véve személyes és társadalmi közvetítő-konstrukciót jelent az egyén és a társadalom között. Azaz az állandóság, azonososság vélelme az embernek saját magára és társas-társadalmi környezetére vonatkozóan.²⁶

Valamilyenfajta identitás nélkül, legalábbis társadalomban, nem lehet élni. Létezhet ugyan kettős és többes identitás, de ezek nem kerülhetnek ellentétbe. Lehet identitásképző elem a vallás (nem véletlen a református hit 16. századi „magyar vallás” elnevezése), de nem lehet valaki egyszerre keresztény és pogány. És lehet identitásképző elem, egy ideig, a hazudott történelem, a dicső és ősi múlt, s kötődhet ugyan valaki egyszerre birodalmi és nemzeti eszmékhez, de nem akkor, amikor ezek szöges ellentétben állnak egymással.

A *Mausoleum* egy utolsó, kétségbeesett kísérlet a végletekig kiélezett helyzet megoldására (eredetileg, írása idején, talán még nem annak volt szánva, de megjelenésekor azzá vált), a Habsburgok és a magyar rendek mindenkori veze-

24 Vö. DÉNES Gabriella, *A babiloni galut hatása a zsidó identitás alakulására* = GYÖRGYINÉ KONCZ Judit, KOZMA Gábor: *Tudományra nevelve*, Szeged, 2011, 23–30.

25 A kivételnek azonban ára volt. Nádasdy reprezentatív országtörténetet és országuideológiát adott ki, a nemzet közösségének őseit rajzoltatta meg. A *Mausoleumot* sok szempontból mintájának tekintő (Attila esetében a képek és a felirat is megegyeznek), Esterházy Pál készíttette *Tropheum...* családi ősgalériává alakul. (*Trophaeum nobilissimae ac aniquissimae domus Estorasiannae in tres divisum partes...*, Viennae 1700; 171 metszetet tartalmaz.) Ezt szimbolikusan tekinthetjük. Vö. RÓZSA György, *A magyar történelemábrázolás a 17. században*, Bp., 1973, 75. Az Esterházy-mű eszmei őse sokkal inkább Marcus Forstall *Stemmatographiája*, „A Zrínyi grófok hősi családjának története”, ford. BENE Sándor = *Zrínyiek a magyar és horvát történelemben*, szerk. BENE Sándor, HAUSNER Gábor, Bp., 2007, 321–371. Amely azonban a maga korában nem jelent meg, nem készültek hozzá metszetek stb. Bár, ha Zrínyi nem hal meg...

26 Vö. *Magyar Nagylexikon*, IX, szerk. GLATZ Ferenc, Bp., 1999, 757; idézi DÉNES, i. m.

tőinek valamilyen egységes történelemmé s ezáltal elfogadható jelenné formálására. Mintegy fél évvel Zrínyi Miklós, három évvel Wesselényi Ferenc nádor halála előtt jelent meg: a politikai helyzeten ekkor már a *Mausoleum*énál radikálisabb hang sem változtathatott.

*

Ami messze nem jelenti azt, hogy ne lett volna hatása: nem volt még egy 17. századi, magyar vonatkozású könyv, amelynek akkora nemzetközi sikere lett, s nem volt még egy, amely a magyarországi képzőművészetre, az ábrázolások jellegére s egyben a magyar történelmi tudatra ilyen mértékben hatott.

Egy extrém példával zárnám írásom: a történelmi személyek a játékkártyafestők kedvelt mintái. 1885-ben Ludwig Jaeger bécsi kártyagyáros egy különleges tarokk-kártyát hozott forgalomba, nyilvánvalóan a magyar játékosokra számítva. A kártyákra, a *Mausoleum* metszeteit követve, a hun és a magyar vezérek, továbbá a magyar királyok kerültek. Tíz évvel később a Piatnik Kártyagyár adott ki hasonlót „Millennium-tarokk” néven, amelyet aztán a Millennium ünnepségein árultak.

Ennél jobban már nem popularizálódhattak volna Nadasdy alakjai.